

KLASİK DÖNEMDE İSTANBUL DARÜŞŞİFALARI

NURAN YILDIRIM*

“Şifa evi/sağlık evi” anlamına gelen Arapça *darü-ş-şifa* sözcüğü, İslam dünyasında hastaneleri ifade eder. *Şifahane*, *bimarhane* (hasta evi), *bimaristan* (hasta yurdu), *maristan* sözcükleri de hastane karşılığı olarak kullanılmıştır. Abbasiler döneminden başlayarak gelişen darüşşifalar, Büyük Selçuklu Devleti zamanında önem kazanmış; Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti de bu geleneği devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti’nde 1400-1621 yılları arasında sekiz darüşşifa hizmete girmiştir. Bunların beşi payitaht İstanbul’dadır. İlk Osmanlı darüşşifası Bursa’da Yıldırım Külliyesi içinde yer alan I. Beyazıt/Yıldırım Darüşşifası’dır (1400). İstanbul dışındaki diğer iki darüşşifa Edirne’deki II. Beyazıt Darüşşifası (1488) ile Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası’dır (1539). Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı Devleti’nin payitaht şehirlerinde ve şehzadeler şehri olarak tanınan Manisa’da bulunan bu darüşşifaların beşi padişahlar, ikisi valide sultanlar biri de padişah eşi tarafından yaptırılmıştır. Banileri bu darüşşifaların yapım masraflarından başka, sürekli hizmet vermelerini sağlamak amacıyla yıllık masraflarını karşılamak üzere pek çok mal, mülk ve gelir vakfetmişlerdir. Bu yüzden hastalardan ücret alınmazdı. Esasen o devirlerde hâli vakti yerinde olan ailelerin hastaları, evlerinde tedavi edilirdi. Darüşşifalar ise kimsesizler, yoksullarla evlerinden uzakta hastalanan yolcular ve tüccarlar içindi. Bir de evde bakılamayacak derecedeki akıl hastaları darüşşifalara yatırılırdı.

Osmanlı coğrafyası ve nüfusu dikkate alındığında, bu darüşşifaların halka sağlık yardımı için değil, hayır düşüncesi ön planda tutularak, banisinin adını geleceğe taşımak amacıyla yaptırıldığı anlaşılır. Osmanlı darüşşifalarının şehir halkının pek çok ihtiyacını karşılayan külliyelerin hizmet birimleri arasında bulunması da bu görüşü destekler. Genellikle Osmanlı külliyelerinin merkezinde cami yer alır. Medrese, kütüphane, imaret, mektep, hamam, han, çeşme, bedesten (kapalıçarşı), darüşşifa, tabhane gibi sosyal hizmet, eğitim ve kültür birimleri ise camilerin

çevresine yerleştirilirdi. Mimarlık tarihinde özel bir yeri olan Osmanlı darüşşifalarının planı, iç avlulu medrese planından geliştirilmişti. Genelde dikdörtgen şeklinde yapılan darüşşifalarda, kubbeli hasta odaları revaklarla iç bahçeye açılırdı. Bu şekilde hizmetler az sayıda personelle yürütülürdü. İç bahçenin ortasında bir havuz vardı. Darüşşifalarda bir hamam, ocaklı bir ilaç hazırlama odası ile eczanın saklandığı bir kiler bulunurdu.

Osmanlı darüşşifalarında yataklı tedavi yanında haftanın iki günü başvuran hastalar muayene edilip ilaçları verilirdi. Hastaların tedavi ve beslenmeleri humoral patoloji esaslarına göre yürütülür, onlara ilaçları darüşşifalarda hazırlanıp verilirdi.

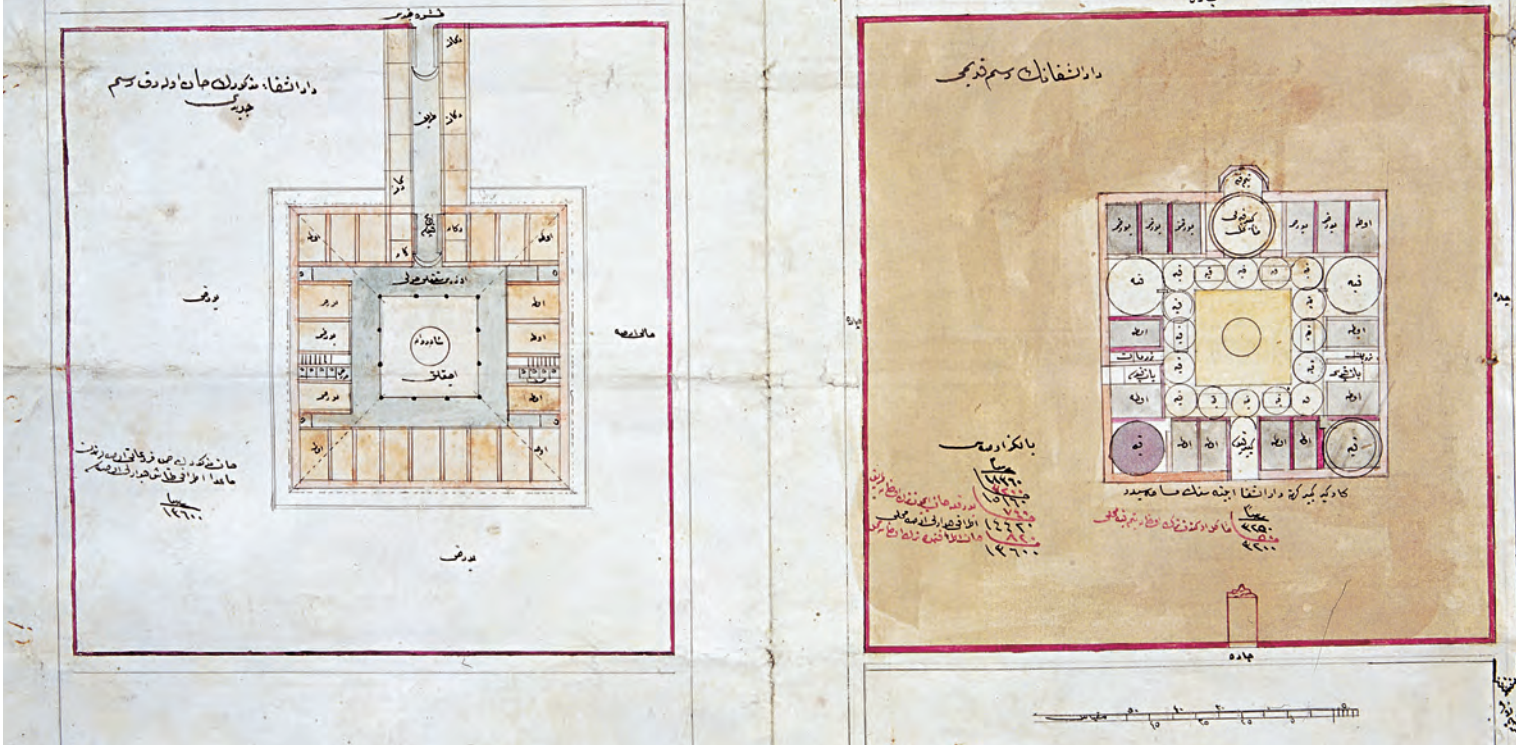
Darüşşifaların vakfiyelerinde vakfedilen mülkler ve gelirler ile çalışma esasları belirlenmiştir. Vakfiyelerde ayrıca darüşşifalara tayin edileceklerin görev ve sorumlulukları ile aranan ahlaki nitelikler yer almaktadır. İlk kez Fatih Darüşşifası vakfiyesinde görülen bu nitelikler, diğer darüşşifaların vakfiyelerinde de yer almış, son Osmanlı darüşşifası olan Sultan Ahmet Darüşşifası’nda ise oldukça azalmıştır.

İslami tıp geleneğinin sürdürüldüğü darüşşifalarda hem hasta tedavi edilir hem de usta-çırak yöntemi ile hekim yetiştirilirdi. Sadece Süleymaniye Külliyesi’nde darüşşifanın hemen yanında ayrı bir tıp medresesi (tıp okulu) vardı. Tıp medresesinde teorik, darüşşifada ise hasta başında uygulamalı eğitim yapılırdı.

Osmanlı Devleti toprak kaybettikçe darüşşifaların gelirlerini sağlayan vakıf mülklerinin bir bölümü sınır dışında kaldı. Bir kısmı başkalarının eline geçti. Mevcutların gelirleri düzenli olarak takip edilmeyince darüşşifalar; *bimarhane* adını alıp akıl hastaları için birer barınağa dönüştü.

İstanbul’daki Süleymaniye, Haseki ve Toptaşı Darüşşifalarının binaları günümüze ulaşmıştır. Fatih ve Sultan Ahmet darüşşifaları mevcut değildir. Osmanlı darüşşifalarının tıp tarihi, hastanecilik tarihi ve mimarlık tarihinde ayrıcalıklı bir yeri vardır.

* İstanbul Üniversitesi

2- Fatih Darüşşifası'nın 1824'te yapılmış planı (sağda), Darüşşifa'nın hana dönüştürülebilme için çizilen planı (solda) (BOA, HH, nr. 545/26941-C)

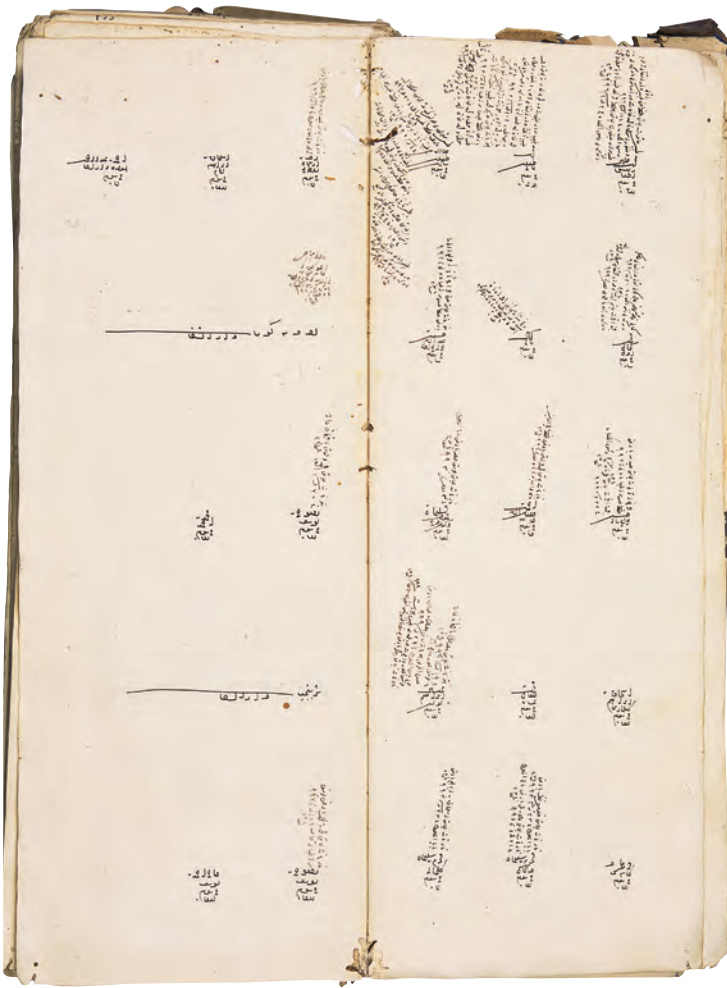
Fatih Darüşşifası

İstanbul fethedildiğinde şehirde sadece Pantokrator Kilisesi yanında bir hastane ile bir düşkünler evi bulunmaktaydı. Fetih'ten hemen sonra Pantokrator yapı topluluğu onarılıp *Eski İmaret* adıyla faaliyete geçirilmesine rağmen gelişen İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmed, hem İstanbulluların ihtiyacını karşılayacak hem de kendi şanına yakışır bir külliye yapılmasını emretti. Mimarbaşı Atık Sinan'ın yaptığı Fatih Külliyesi inşaatı 1463'te başladı. *Yeni İmaret* adıyla anılan külliye'nin merkezindeki caminin güneydoğu köşesinde bulunan Fatih Darüşşifası 1470 yılında faaliyete geçti. Değişik zamanlarda düzenlenen vakfiyelerine göre, darüşşifada; biri reis-i etıbbâ olmak üzere iki tabip, birer kehhâl (göz hastalıkları uzmanı), cerrah, tabbah-ı eşribe (eczacı), hafız-ı eşribe (eczacı kalfası), kilerci, vekilharç, bevıab (kapıcı), mâni-i nukûş (duvarların kirletilmesini önleyen), şeyh (dâhiliye müdürü), iki hastabakıcı, iki cameşuy (çamaşırcı), iki aşçı ile elli hizmetçi (hastabakıcı) çalışmaktaydı. Vakfiyesine göre; darüşşifada tecrübeli, hazık, nabız ve anatomiye çok iyi bilen, tıp bilminde üstün bilgisi olan, hangi taifeden (yani hangi millettен ve dinden) olursa olsun hekimler görev yapabilecekti. Darüşşifanın bağlı olduğu vakfın nazırı, hekim ve kâtip haftada bir gün darüşşifada toplanarak hasta olup evine hekim çağırma ve ilaç

almaya gücü yetmeyenlerin tedavileri ile ilgileneceklerdi. Haftada bir gün, dışarıdan başvuran yoksul hastalara ilaç verilecek, darüşşifada ölenlerin cenaze masraflarını da vakıf karşılayacaktı. Harcamalar için günlük 200 akçe, kimsesiz ölümlerin gömülmesi için de 5 akçe ayrılmıştı. Devrin en değerli hekimlerinin çalıştığı Fatih Darüşşifası, hasta tedavisi yanında hekim de yetiştiriyordu.

14 Eylül 1509'da İstanbul'da meydana gelen şiddetli depremde hasar gören darüşşifa onarıldı. Daha sonra İstanbul'da kısa aralıklarla 1747, 1754, 1766 yıllarında yaşanan depremler, darüşşifayı harap bir hâle getirdi. II. Mahmud, Parmakkapı yangınında zarar gören demirci esnafını buraya yerleştirdi. Onarım amacıyla saray başmimarını Mustafa Ağa tarafından, 2 Ağustos 1824 tarihinde yapılan keşif planındaki "*kebir kubbeli me'kel*" (büyük kubbeli yemekhane) mekânı daha sonra mescit hâline getirildi ve uzun yıllar "*Darüşşifa Mescidi*" ve "*Demirciler Mescidi*" adlarıyla anıldı. Bu kubbeli yemekhanenin sağında ve solunda üçer salon, ortada şadırvanlı avlu ve her iki tarafta büyük kubbeli ikişer salon vardı. Avlunun etrafında on altı revaklı kubbe sıralanmıştı.

Darüşşifa zamanla, oda oda çeşitli kişilerin eline geçti, yavaş yavaş yıkılarak yerine tahta barakalar yapıldı. 1894 depreminden sonra çekilen bir fotoğrafta darüşşifanın çevre duvarının mevcut olduğu görülmektedir.

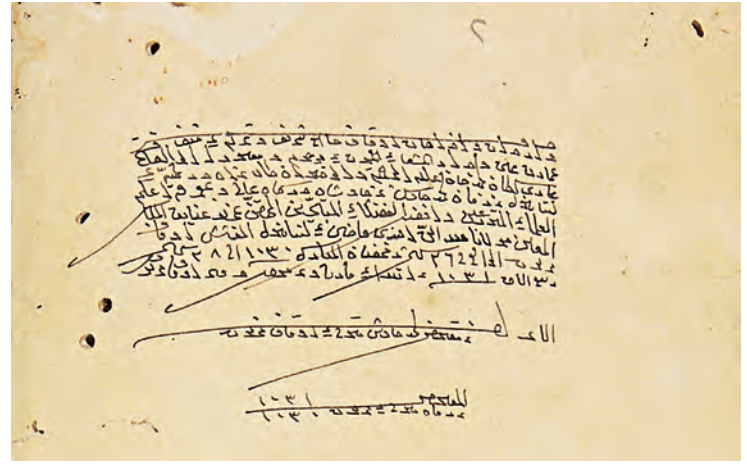

3- Fatih Darüşşifası'nda görevli tabib, cerrah, kehhâl (göz hekimi) ve diğer görevlilerin isimleri, ücretleri ve görev değişikliklerini gösteren 14 Temmuz 1591 tarihli defter kaydı (BOA, MAD, nr. 5103, s. 63-68, 133)

1908 Çırçır yangınında etrafındaki emlak tamamen yandığından tesviye yapılırken burası da haritaya dâhil edildi. 1910'da darüşşifa ve mescit yıkıldı, darüşşifanın bulunduğu yerin bir kısmı yeni açılan yola gitti. 1939'lara kadar mescidin kible tarafından ve yan duvarından birer parça mevcuttu. Daha sonra ev ve apartmanlar inşa edilerek büyük bir mahalle oluşturuldu. Bu mahalledeki Eski Şifahane Sokağı'ndan başka, darüşşifayı hatırlatan hiçbir eser kalmadı.

Haseki Hürrem Sultan Darüşşifası

Kanunî Sultan Süleyman, eşi ve II. Selim'in annesi Haseki Hürrem Sultan (d. 1502-ö. 1558) adına, günümüzde Haseki Hastanesi'nin bulunduğu Avratpazarı mevkiinde, Mimar Sinan'a bir külliye inşa ettirdi. Cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi ile bir de darüşşifası bulunan külliyenin şöhreti semtin adını aşınca, bölge *Haseki* adıyla anılmaya başlandı. Haseki Külliyesi'nin 1551 yılında hazırlanan ikinci ana vakfiyesinden darüşşifanın 1550 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Darüşşifa, sekizgen bir

4- Fatih Darüşşifası'nın 12 Mart 1622 tarihli muhasebe kaydı BOA, MAD, nr. 5080, s. 2, 6-7

avlunun etrafındaki ocaklı, pencereli ve kubbeli on iki odadan ibaretti.

Vakfiyesinde, her hastayı kabul eden genel bir hastane olduğu açıkça ifade edilmişti. Toplam yirmi sekiz kişilik personeli arasında; iki hekim, bir kehhâl (göz hekimi), bir cerrah, bir eczacı, dört hastabakıcı ile idrar şişelerine bakan iki hizmetli bulunmaktaydı. Vakfiyesinde tayin edilecek tabiplerin; işinin ehli, zeki, nazik, güler yüzlü, tıp ve hikmet kanunlarına vâkıf, ilaç yapımında beceri sahibi olması istenmişti. Vakfiyesinde ayrıca ilaç, şurup ve çorbaların hastaların ihtiyaçlarına göre dağıtılması ve yatan hastalar dışında hiç kimseye şurup ve macun verilmemesi şartı vardı. Ancak pazartesi ve perşembe günleri tabipler, darüşşifaya başvuran hastalara şurup ve macun verecekti. Kırk-elli yatak kapasiteli darüşşifanın 1558 yılında görevlilerin ücretleriyle birlikte gideri 114.550 akçeydi.

Haseki Darüşşifası/Haseki Sultan Darüşşifası, Tanzimat'tan sonra kadınlara tahsis edildi. Charles White, 1842 yılında kadın akıl hastalarının Haseki Bimarhanesi'nde bulunduğunu bildirmektedir. Burada bulunan kadın akıl hastaları, 1844 yılında Süleymaniye Bimarhanesi'ne taşındı. Bu sırada Haseki Bimarhanesi'nin bir odasında muhtaç ve aceze kadınlar barınıyordu. Diğer bir odası ise, kadın tutukevi olarak kullanıldığından Nisa Tevkifhanesi, halk arasında Haseki Zindanı adıyla anılıyordu, bu nedenle Zabtiye Nezareti'ne bağlıydı.

Evkaf nazırına gönderilen 28 Aralık 1847 tarihli tezkirede, darüşşifanın boş olduğunun belirtilmesi üzerine Hekimbaşı Abdülhak Molla, Haseki Bimarhanesi'nin onarılp bir eczane, bir mutfak ilavesiyle kimsesiz kadın hastalara tahsis edilmesini teklif etmişti. Meclis-i Vâlâ, onarım ve ilaveler için gereken 60.000 kuruşun Evkaf-ı Hümayun hazinesinden karşılanmasına karar verince

5- Haseki Hürrem Sultan Darüşşifası'nın dışarıdan görünümü

padişah da gerekenin yapılmasını emretmişti. Ancak 1869 yılında, tutuklu kadınlar için hazırlanacak hastaneye kimsesiz kadın hastaların da kabul edileceği ilan edildi. Bunun üzerine darüşşifanın iki koğuşu tamir edilip otuz yataklı bir hastane hâline getirildi. Artık resmî yazışmalarda, Haseki Tevkifhanesi'nde Bulunan Nisa Hastanesi ve Haseki Nisa Hastanesi adlarıyla anılıyordu. 1880 yılında şehremaneti ile Zabtiye Nezareti'nin teşkilatı ve görevleri belirlenip sınırlanırken, Haseki Nisa Hastanesi de şehremanetine verildi, tutuklu kadınlar, Mehterhane içinde ayrıca inşa edilen Nisa Tevkifhanesi'ne nakledildi. Darüşşifada barınan alil ve muhtaç acezenin bakım masrafları da şehremaneti tarafından karşılanmaya başlandı. Haseki Nisa Hastanesi 1884'te Taş Konak'a taşındıktan sonra, alil ve muhtaç acezeler darüşşifada kaldı. 10 Temmuz 1894 günü İstanbul'u sarsan şiddetli depremin etkisiyle darüşşifanın kubbeleri çatlayıp kullanılamaz hâle gelince, burada barınan aceze ve yatalak kadınlarla yetim çocuklar, 18 Eylül 1894 tarihinde Okmeydanı'nda inşaatı devam eden Darülaceze'nin yeni bitmiş olan birinci pavyonuna yerleştirildi.

Yıllarca boş kalan darüşşifa binası, 1911 yılında onarıp Haseki Mecânîn Müşahedehanesi adıyla şehremanetine bağlı olarak hizmete girdi. Birkaç yıl sonra I. Dünya Savaşı başlayınca hükümet, Şişli Fransız Hastanesi'ne el koydu ve darüşşifa binasındaki 250 hasta, bir sene boyunca geceleri tramvayla sessizce Şişli'ye nakledildi. Yeniden boşalan darüşşifa binası, 1918'de çıkan

bir yangınla harabeye döndü. 1946'da dönemin Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın gayretleriyle başlayan onarımdan sonra Haseki Hastanesi'nin polikliniği olarak yeniden kullanıma girdi (1948). Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılan darüşşifa binası, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kiralandı ve dinî eğitim kurslarına tahsis edildi (1974). Günümüzde restorasyon görmektedir.

Süleymaniye Darüşşifası

Osmanlı döneminin en önemli selatin külliyesi olan Süleymaniye Külliyesi'nin içinde yer alan Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi 1556 yılında faaliyete geçmiştir. Tıp medresesinde teorik, darüşşifada hasta başında klinik eğitim yapılırdı. Vakfiyede *maristan* adı ile anılan darüşşifa, külliyenin kuzeyinde en batı uçta yer alır. Biri dar dikdörtgen biçiminde, diğeri geniş ve ortası havuzlu iki revaklı avlu ile bunların çevresinde yer alan kubbeli odalardan oluşan Süleymaniye Darüşşifası, Osmanlı darüşşifaları sıralamasında en üst dereceye sahipti. Diğer darüşşifalarda deneyim kazananlar buraya atanırdı. Otuz odasında kırk-elli yatağı vardı. Başvuran her hasta, hastalık ayrımı yapılmaksızın kabul edilirdi. Ayakta hasta muayenesi yani poliklinik de yapılırdı ve muayene olanların ilaçları darüşşifadan verilirdi. Diğer darüşşifalardan farkı, akıl hastaları için de ayrı bir yerin bulunmasıydı. Burada akıl hastalarına müzikle tedavi uygulanırdı.

Resmî yazışmalarda, Süleymaniye'de Kanunî Sultan Süleyman Evkafı'ndan Darüşşifa adıyla anılan

6- Süleymaniye Darüşşifası (sağda) ve Darüttıbbi

darüşşifanın, kuzeybatı köşesinde yer alan hamamı, sadece hastalara aitti. Darüşşifada hastalar için fodla pişiren bir de fırın vardı.

Vakfiyesinde, darüşşifanın hastaneye ihtiyacı olanlar için ve ilaç hazırlanmak üzere vakfedildiği belirtilmekte ve görevlileri ile bu görevlilerde aranacak nitelikler sayılmaktadır.

Buna göre darüşşifaya atanacak, biri tabib-i evvel (başhekim) olmak üzere üç hekim, tıp bilim ve pratiğinde usta, hastalığın teşhis ve tedavisinde yetenekli, ilaçların yararları konusunda bilgili, ağrı çeşitlerine, hastalıklara ve semptomlarına vâkıf, beden bilimine ve nabzın türlerine aşina, zeki ve hassas, yaratıcılık fikrine sahip deneyimli ve tedbirli olmalıdır. İki kehhâl (göz uzmanı), sanatında bilgisi geniş ve ustalığı belli olan, göz hastalıklarının teşhis ve tedavisi ve göz pomatlarının hazırlanmasında mahir olanlar arasından seçilmelidir. İki cerrah; yara, çıban ve flegmonların ilacında, tümörlerin, fitıkların düzeltilmesinde, dişlerin çekilmesinde, kan almada, merhem ve fitil koyarak cerahatlerin kapanmasında usta olmalıdır.

Ayrıca darüşşifa kadrosunda; bir aşşab (eczacı), iki edviye-kub (ilaç dövücü, eczacı kalfası), bir edviye (ecza) kilercisi, bir edviye vekilharcı, bir kâtip, bir bevvab (kapıcı), iki tabbah-ı et'imme (aşçı), bir kâsekeş (yemek dağıtıcısı), dört kayyum (hastabakıcı), iki ferraş (temizlikçi), dört abriz (sucu), iki came-şuy (çamaşırıcı), bir tellak bulunuyordu. Vakfiyede, bu görevlilerin sahip olması gereken nitelikler de yer almaktadır. Süleymaniye Külliyesi'nde darüşşifanın karşısında *Dârülakâkir* adı verilen merkezî bir eczane vardı. Burada; macunlar, çeşitli terkipler, şuruplar, haplar, fitiller ve döneme ait diğer ilaçlar hazırlanırdı. İstanbul'daki diğer darüşşifalar, ilaçlarını bu eczaneden sağlardı.

Aklıl hastalarını da kabul eden darüşşifada zamanla akıl hastalarının sayısı artmıştı. 1844 yılında Haseki Bimarhanesi'ndeki kadın akıl hastaları Süleymaniye Bimarhanesi'ne taşınınca, düzenlemeler yapılarak kadın kısmı eklenmiştir. Gureba Hastanesi açılınca akıl hastaları dışındaki diğer erkek hastalar buraya nakledildi ve Süleymaniye Bimarhanesi'nde sadece akıl hastaları kaldı (1847). Osmanlı Devleti'nin resmî bimarhanesi yani

7- Süleymaniye Darüşşifası

akıl hastanesi kabul edilen Süleymaniye Bimarhanesi'ne İstanbul ve diğer vilayetlerden akıl hastaları gönderiliyordu. Mayıs 1849'da 39'u erkek 13'ü kadın olmak üzere toplam 52 akıl hastası vardı. İtalyan asıllı Dr. Luigi Mongeri'nin (d. 1815-ö. 1882), Süleymaniye Bimarhanesi başhekimliği sırasında, akıl hastaları zincire vurulmaktan ve güllabiler tarafından dövülmekten kurtulmuş ve dönemin modern tedavi yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır.

1870'li yıllarda İstanbul'da sık sık kolera salgınları çıkmaktaydı. Süleymaniye Bimarhanesi'nde hasta sayısı artmıştı. Bu arada hastalar arasında başlayan gastroenterit salgını koleraya dönüşür endişesiyle akıl hastaları Toptaşı Bimarhanesi'ne taşındı (1873). Boşaldıktan sonra bir süre sarayhane olarak kullanılan darüşşifa binası, uzun süre askerî matbaa (1887-1972), bir süre yatılı kız Kur'an kursu olarak kullanılmış (1974-2000) ve yakın zamanda Yazma Eserler İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. İlgililer, restorasyonu bittikten sonra Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ne bağlı bir birim olarak hizmet vereceğini ifade etmektedirler.

Atik Valide Nurbanu Sultan Darüşşifası

Valide-i Atik Bimarhanesi, Toptaşı Nurbanu Valide Sultan Darüşşifası adlarıyla da bilinir. II. Selim'in başkadını ve III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından 1570-1579 yılları arasında Üsküdar/Toptaşı'nda yaptırılan külliye, caminin batısındaki yapı topluluğunda yer alır. Mutfağı, hamamı ve çamaşırhane bulunan darüşşifanın dış kapısı sokağa açılmaktadır. Mimar Sinan yapımı darüşşifanın 1582-1583 yılında hazırlanan vakfiyesinde kurumun her nevi hastanın tedavisi için yapılmış bir hayır kurumu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca; iki tabip, iki kehhâl, iki cerrah, bir vekilharç, bir kâtip, dört hastabakıcı, iki eczacı, iki aşçı, iki çamaşırçı, iki edviye dövücü, bir ferraş, bir külhancı, bir kâsekeş, iki şişe bakıcısı (idrâr dökücü), bir kilerci, bir imam ve bir müezzinin tayin edilmesi şart koşulmuştur. Darüşşifaya atanacak bu görevlilerin sorumlulukları ve sahip olmaları gereken ahlaki nitelikler de belirlenmiştir. Tabipler; tıp ve anatomide usta, bilgilerini tecrübeler ve ameliyatlara pekiştirmiş, hastalık belirtilerini iyi bilen, mizaçlar hakkında bilgi sahibi, ilaç

8- Atikvalide Nurbanu Sultan Darüşşifası

yapımında tecrübeli kişiler olacaktı. Ayrıca hastalara sert ve kaba sözler söylemekten kaçınıp onlara merhamet ve şefkatle yaklaşacaklardı. Hâl ve hatırlarını sorup tedaviler hakkında her türlü kolaylığı göstereceklerdi. Bu şartları ihmal ve ihlal etmeyeceklerdi. Kehhaller (göz hekimleri) göz tedavisinde basiretli, meslektaşları arasında şöhret sahibi kişilerden seçilecekti. Göze perde incek olursa (katarakt) iyi teşhis koymalı, göz ilaçları hakkında tam bilgi sahibi olmalıydı. Cerrahlar işlerinde usta olacak, merhemlerle diğer ilaçların tertibinde maharet sahibi, şefkat ve merhamet duygularıyla dolu kişiler arasından seçilecekti. Erkek hastabakıcılar gündüzleri hastaların yanlarından ayrılmayıp her hâlde hastaların durumlarına göre hareket edecekler ve bıkip usanmadan onların hizmetlerinde bulunacaklardı. Geceleri de nöbetleşe hastalara bakacaklardı. Eczacılar ise macun, şurup ve diğer ilaçları yapma konusunda tecrübeli ve usta kişiler olacaktı.

Darüşşifa, vakıfname şartlarına uygun olarak çalışırken Valide-i Atik Külliyesi, III. Selim tarafından kurulan Nizam-ı Cedid'e kışla olarak tahsis edildi. Bir süre sonra külliye içindeki darüşşifa da Asâkir-i Hassa-i Şâhâne'nin Toptaşı Hastahanesi adıyla hastane olarak kullanılmaya başlandı (1799).

II. Mahmud döneminde onarılarak bir de köşk ilave edilen darüşşifa, 1865'te İstanbul'da görülen şiddetli kolera

salgınında kolera yakalananlara hizmet verdi. Salgının ardından askerî depoya dönüştürülen darüşşifaya bir süre sonra Süleymaniye Bimarhanesi'nden getirilen akıl hastaları yerleştirildi ve bulunduğu yere nispetle Toptaşı Bimarhanesi adı verildi (1873). Çevresine zararlı olduğu ihbar edilen akıl hastaları, Zabtiye Nezareti hekimi ve ailesinin seçeceği iki hekim tarafından muayene edilip Toptaşı Bimarhanesi'ne yatırılmaya başlandı. Üsküdar Bimarhanesi adıyla da anılıyordu. İrk, din ve mezhep ayırmaksızın bütün Osmanlı akıl hastalarına mahsus olan Toptaşı Bimarhanesi'nde hasta sayısı giderek artıyordu. Ağustos 1893'te kolera salgını başlayınca hemen kordona alındı ve giriş çıkışlar yasaklandı. Koğuşlar ve diğer mekânlar klorla dezenfekte edilip içme sularının kaynatılmasına rağmen koleralı sayısı 116'ya çıkmıştı (85 vefat, 31 şifa). Üsküdar Bimarhanesi'ndeki kolera'nın, hasta fazlalığından kaynaklandığı düşünülüyor ve taşradan hasta kabulü durduruldu. Bimarhanenin hasta sayısı 150 kadın, 300 erkek olmak üzere 450 kişiyle sınırlandırıldı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bimarhane, İstanbul'daki sağlık kurumlarının yönetimi için kurulan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi'ne bağlandı (1909). Bu dönemde esaslı bir onarıma alındı. Müzikle tedavinin eski bimarhanelerde de uygulandığı dikkate alınarak bir gramofon ve çok sayıda plak satın alındı. Gramofondan müzik dinlemek, akıl hastaları arasında büyük memnuniyet yarattı. Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye idaresi lağvedilince (1912) Toptaşı Bimarhanesi, Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Müessesat-ı Sıhhiye Müfettişliği'ne bağlandı. (Uzman) Dr. Mazhar Osman'ın bimarhane sertabipliğine tayiniyle köklü değişimler başladı (1919). Eski tedavi yöntemleri terk edildi. Çağdaş bilgilere dayalı laboratuvarlar kuruldu. Bu laboratuvarlarda Türkiye'nin ilk nöropsikiyatrları yetişti. Dr. Mazhar Osman'ın girişimiyle bimarhanedeki akıl hastaları Bakırköy'de kurulan İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'ne taşındı (15 Haziran 1927). Boşalan bimarhane binasına, Üsküdar Miskinler Tekkesi'ndeki cüzzamlılar yerleştirildi. Bir süre sonra cüzzamlılar da Bakırköy'e nakledilince yapılan tadilatla kervansaray, darülhadis ve darüşşifa içlerinde duvarlar örülme suretiyle odalara ayrılmış, kubbeler yıkılıp ikinci katlar çıkılmıştır (1934). Bir süre boş kalan darüşşifa binası, uzunca bir müddet Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından tütün bakım atölyesi olarak kullanıldı. (1935-1976). Darüşşifaya İmam-Hatip Lisesi yerleştirildi (1977). Darülhadis ve darülkurra bölümleri ise Toptaşı Cezaevi oldu. Sonraki yıllarda boşaltılan darüşşifanın, aşhane, tabhane, kervansaray, darülhadis ve darülkurra bölümleri önce Marmara Üniversitesi Güzel

Sanatlar Fakültesi'ne, 2010 yılında ise yeni kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir. Günümüzde (2014) restore edilmektedir.

Sultan Ahmet Darüşşifası

Bu son Osmanlı darüşşifası, I. Ahmed tarafından Sedefkâr Mehmed Ağa'ya yaptırılan külliye'nin içindeydi. Külliye'nin yapımı devam ederken, Sultan I. Ahmed vefat etmiş (22 Kasım 1617), bu nedenle külliye'nin açılışı, 22 Kasım 1617 tarihinde tahta çıkan I. Mustafa'nın ilk saltanat günlerinde yapılmıştır. İmaret yapıları ile birlikte Hipodrom'un batı ucunda yer alan darüşşifaya ait, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde² bulunan ve inşaatında kullanılan malzemeleri içeren defterden 1621 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Darüşşifaya bağlı bir hamam olması, sağlığın temizlikle olan ilişkisine verilen öneme işaret etmektedir. 1930'lu yıllarda Süheyl Ünver'in, darüşşifa kalıntıları üzerine inşa edilmiş olan Sanayi Mektebi'nin (Erkek Sanat Okulu, Eski Marmara Üniversitesi Rektörlük binası) yerinde yaptığı incelemeler sonunda çizdiği plana göre, darüşşifa kareye yakın dikdörtgen yapıdaydı. Ortasında havuz vardı. Revaklı bir avluyu çevreleyen kubbeye örtülü hasta odaları avluya açılmaktaydı. Ayvansarayî, darüşşifanın küçük bir mescidi olduğunu da kaydeder.

Darüşşifa tamamlanmadan hazırlanan, külliye'nin 1614 tarihli vakfiyesinde, burada çalışacak hekim; tıp ilmi bakımından Doğu'da ve Batı'da bilinen, açık fikirliliği ve zekâsıyla tanınmış, sağduyulu, ilaç hazırlamada usta, şuruplar ve macunlar hazırlamada becerikli, yufka yürekli, kibirsiz, tatlı sözlü olmalı, hastalara iyi davranmalıydı. Evliya Çelebi'ye göre, vakıfları güçlüydü. Fakir ve kimsesizler genellikle bu darüşşifaya getirilirdi. Çünkü havası güzel, hizmetçileri (hastabakıcıları) güler yüzlü idi. Her gün hastaların hâlini ve hatırını sorarlardı. Burası Topkapı Sarayı'nda bulunan Kızlar ağasının nezaretindeydi. Kızlar ağası sık sık gelip hastaların hatırını sorardı.

Darüşşifanın vakfiyesine göre; tayin edilecek hekimlerin açık fikirli, zeki, sağduyulu, mesleğinde beceri sahibi, iyi yürekli, kibirsiz, tatlı sözlü, yabancıları dışlamayıp akrabaları kayırmayan seçkin kişiler olması gerekiyordu. Akıl hastalarını da kabul eden darüşşifa XIX. yüzyıl başlarında Sultan Ahmed Bimarhanesi adıyla sadece akıl hastalarına tahsis edilmişti. 1846 yılında muhtemelen askerî dikimhane olarak kullanılmaktaydı.³

Ne zamana kadar hizmet verdiği tam olarak tespit edilemeyen darüşşifa, kullanılamaz hâle geldikten sonra üzerine Sanayi Mektebi (Erkek Sanat Okulu) inşa edilirken hücreleri ve revakları yıkılmış, dış duvarlarına ve basık kemerli kapısına dokunulmamıştır (1866/1867). Revaklara ait bazı sütun ve sütun başlıkları yerlerinde korunmuş, bir bölümü ise okul girişinde kullanılmıştır. 1894 depreminden sonra meydana bakan cepheye, daha sonra Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılan, Ziraat Orman Maadin Nezareti binası yapılmış ve imaretin meydanla ilişkisi kesilmiştir. Darüşşifadan günümüze, güneydoğu cephesindeki hamamı, kuzeydoğu cephesi ortasındaki basık kemerli mermer giriş kapısıyla, on bir sütun ve havuzunun mermer fiskeye çanağı ulaşabilmiştir.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, Ayten, "Fatih Dârüşşifası'nda Tıp Eğitimi", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, ed. H. Hatemi ve A. Altıntaş, İstanbul 2006, s. 6-52.
- Altıntaş, Ayten, "Üsküdar'da Bir Akıl Hastanesi (Toptaşı Bimarhanesi 1893-1927)", *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006: Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007, c. 2, s. 391-412.
- Artvinli, Fatih, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927*, İstanbul 2013.
- Cantay, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifaları*, Ankara 1992.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Külliye", *DİA*, XXVI, 542-544.
- Doğan, Sema, "Haseki Külliyesi", *DİA*, XVI, 370-372.
- Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, haz. Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1938.
- Kılıç, Abdullah, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, İstanbul 2012.
- Kürkçüoğlu, K. E. (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.
- Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye Müdüriyeti/Direction de l'Assistance Publique de Constantinople*, İstanbul 1327.
- Sarı, Nil, "Osmanlı Dârüşşifalarında Meslek Ahlakı", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. 8, s. 494-517.
- Taşkıran, Nimet, *Hasekinin Kitabı*, İstanbul 1972.
- Ünver, A. Süheyl, "Fatih Dârüşşifası Planı", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, (1943), c. 6, sy. 21-22, s. 23-28.
- Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010.
- Yıldırım, Nuran, "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere", *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, ed. Nil Sarı, İstanbul 2010, c. 2, s. 92-149.
- Yılmaz, Coşkun, Necdet Yılmaz, "Osmanlı Hastane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifaları", *Osmanlılarda Sağlık*, ed. Coşkun Yılmaz ve Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, c. 1, s. 59-60.

² BOA, D. 5112.

³ BOA, İ.MSM, 25/661 (6 M 1263/25 Aralık 1846).